

שתי ברייתות שהצטרפו למימרה אחת

גרסינן בראש השנה לד ע"ב:

תנו רבנן: תקיעות אין מעכבות זו את זו, ברכות אין מעכבות זו את זו, תקיעות וברכות של ראש השנה ושל יום הכפורים מעכבות.¹ מאי טעמא? אמר רבה:² אמר הקדוש ברוך הוא: אמרו לפני בראש השנה מלכיות זכרונות ושופרות. מלכיות - כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות - כדי שיבא לפני זכרוניכם לטובה, ובמה - בשופר.

המימרה של רבה מצויה בברייתא משמו של רבי עקיבא שנשתמרה בתוספתא ראש השנה פ"א הי"ב (מהד' ליברמן עמ' 308) ובבבלי ראש השנה טז ע"א. הברייתא שם מוסבת על משנת ראש השנה פ"א מ"ב: "בארבעה פרקים העולם נידון - בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בראש השנה כל באי עולם עוברין לפניו כבנומרון...³ ובחג נידונין על המים". רבי עקיבא קושר בברייתא ארבעה מועדי דין אלו בקיום דברי התורה הנוגעים למועדים אלו, על מנת שהתוצאה - פעולת ה', תהיה לטובה ולברכה. וכך אנו שונים שם בברייתא (הציטוט מסוגיית הבבלי):

תניא אמר רבי יהודה משום רבי עקיבא: מפני מה אמרה תורה הביאו עומר בפסח, מפני שהפסח זמן תבואה הוא, אמר הקדוש ברוך הוא הביאו לפני עומר בפסח כדי שתתברך לכם תבואה שבשדות. ומפני מה אמרה תורה הביאו שתי הלחם בעצרת, מפני שעצרת זמן פירות האילן הוא, אמר הקדוש ברוך הוא הביאו לפני שתי הלחם בעצרת כדי שיתברכו לכם פירות האילן. ומפני מה אמרה תורה נסכו מים בחג, אמר הקדוש ברוך הוא נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם

1. מדובר ביום הכיפורים של יובל שבו סדר הברכות והתקיעות הוא כבראש השנה. ראה למשל: ספר האשכול, הלכות ראש השנה, מהד' אלבק קס ע"א.
2. כך בכל כתבי היד, למעט כתב יד מינכן 140 בו חסר שם האומר. בנוסח הדפוסים: 'רבא'. לחילופים אלה ראה: ש"י פרידמן, 'כתיב השמות "רבה" ו"רבא" בתלמוד הבבלי', סיני קי, תשנ"ב, עמ' קמ-קסד.
3. על הנוסח במשנה - 'כבנומרון', המופיע בכתבי היד מטיפוס א"י (קויפמן, פרמה וקימברידג' לו) ועל משמעותו, ראה ש' ליברמן, **תוספתא כפשוטה**, ניוארק תשכ"ב, עמ' 1022-1023, וכן י"נ אפשטיין, **מבוא לנוסח המשנה ב**, ירושלים תש"ח, עמ' 722.

גשמי שנה. ואמרו לפני בראש השנה מלכיות זכרונות ושופרות, מלכיות כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות כדי שיעלה זכרוניכם לפני לטובה, ובמה בשופר.

החלק בברייתא העוסק בראש השנה, הוא המצוטט בסוגייתנו על ידי רבה כתשובה לשאלה מדוע תקיעות וברכות של ראש השנה מעכבות זו את זו.

אולם סדרה וניסוחה של ברייתא זו מעוררים תמיהה. המשנה מוסרת על ארבעה פרקים שבהם העולם נידון על פי סדרם בלוח השנה. בברייתא, לעומת זאת, נדחה ראש השנה לסוף הרשימה, לאחר אזכור שלוש הרגלים, בלא להתחשב בלוח השנה. מבחינת הניסוח, שונה הנאמר בראש השנה מהנאמר בשלוש הרגלים. באלה מנוסחים הדברים במשפט מסגרת, מעין פזמון, הבנוי כך: מפני מה אמרה תורה (לעשות כך וכך), אמר הקב"ה (עשו לפני כך וכך) כדי שיתברך לכם (דבר מה). לגבי ראש השנה ה'פזמון' החוזר כלל אינו מופיע, ונראה שראש השנה אינו שייך לשאר המועדים הנזכרים.⁴ אכן, הרישא של הברייתא עומדת בפני עצמה בשני מקורות שונים. בתוספתא סוכה פ"ג הי"ח (מהד' ליברמן עמ' 271) ובירושלמי ראש השנה פ"א, נז ע"ב. וזה לשון התוספתא:

אמ' ר' עקיבא: אמרה תורה הבא עומר שעורין בפסח שהוא פרק שעורין, כדי שתתברך עליך תבואה. הביא בכורים חטים בעצרת שהו פרק אילן, כדי שיתברכו עליך פירות אילן. הביא ניסוך המים בחג כדי שיתברכו עליך מי גשמים. ואו': 'והיה אשר לא יעלה מאת משפחות הארץ לירושלם להשתחות למלך ה' צבאות ולא עליהם יהיה הגשם. ואם משפחות מצרים לא תעלה ולא באה ולא עליהם'.

וזה לשון הירושלמי:

ובחג נידונין על המים - מתניתא דרבי עקיבה, דרבי עקיבה אמר ניסוך המים דבר תורה, בשני - ונסכיהם, בשישי - ונסכיה, בשביעי - כמשפטם, מ"ם יו"ד מ"ם - מים. אמרה התורה הבא שעורים ביכורים בפסח שתתברך לפניך התבואה, הבא חיטים ביכורים בעצרת שיתברכו לפניך פירות האילן. אמור מעתה ניסוך המים בחג שיתברכו לפניך המים.

אמנם, לגבי כל אחד ממקורות אלה אפשר היה לטעון שהברייתא הארוכה היא המקורית, ובשני מקורות אלו הושמט סופה. לגבי התוספתא אפשר היה לטעון שהואיל ועניינה בחג הסוכות, לא טרחה להמשיך ולצטט את הברייתא עד סופה. כעין זה אפשר היה לטעון ביחס לירושלמי ראש השנה, שמכיוון שמגמת הסוגיה שם להוכיח שמשנתנו היא אליבא דרבי עקיבא בעניין ניסוך המים, לא היה צורך בהמשך העוסק בענייני ראש השנה, ולכן הושמט סופה של הברייתא.

4. אף שנוסחה של הברייתא בתוספתא ראש השנה פ"א הי"ב (מהד' ליברמן עמ' 308) שונה במקצת, שאלות אלה תקפות גם על ברייתא זו.

אולם מן העיון בספרי במדבר נראה שעניין לנו בשתי ברייתות נפרדות. הברייתא העוסקת בשלוש הרגלים המובאת בשמו של רבי עקיבא, מצויה בפסקה ק"נ (מהד' הורוויץ עמ' 196). וזה לשונה:

מנין לנסוך המים בחג? היה ר' עקיבא אומר: נאמר הביאו עומר בפסח שתתברך לכם תבואה שבשדות, ונאמר הביאו ביכורים בעצרת כדי שיתברכו לכם פירות האילן. אף נסוך המים בחג כדי שיתברכו לכם גשמי שנה.⁵

הברייתא השנייה - העוסקת בעניין מלכיות, זכרונות ושופרות, מצויה בפסקה ע"ז (מהד' הורוויץ עמ' 71-72) על הפסוק "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם ותקעתם בחצצרת על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם והיו לכם לזכרון לפני אלהיכם אני ה' אלהיכם" (במדבר י', י'). ברייתא זו מובאת בשמו של רבי נתן,⁶ וזה לשונה:

אני ה' אלהיכם... ר' נתן אומר אינו צריך שהרי כבר נאמר 'ותקעתם בחצצרות' הרי שופר 'והיו לכם לזכרון' זה זכרון 'אני ה' אלהיכם' זה מלכות, אם כן מה ראו חכמים לומר מלכיות תחילה ואחר כך זכרונות ושופרות אלא המליכהו עליך תחילה ואחר כך בקש מלפניו רחמים כדי שתזכר לו ובמה בשופר של חירות.⁷

דרשה זו מבארת את סדרן של ברכות ראש השנה ומבהירה מדוע שונה סדרן מזה שבפסוק.

על פי זה עניין לנו בשתי ברייתות נפרדות: האחת - בשמו של רבי עקיבא - עסקה בניסוך המים או בשלוש הרגלים. השנייה - בשמו של רבי נתן - עסקה בסדרן של ברכות, מלכיות, זכרונות ושופרות. שתי ברייתות אלה התאחדו לברייתא אחת בתוספתא במסכת

5. בספרי מובאת הברייתא כמקור לדין ניסוך המים וגם בירושלמי ההקשר דומה. לכן מוצע ניסוך המים בלשון של מסקנה ודימוי - 'אף' בספרי ו'אמור מעתה' בירושלמי. לעצם העניין יש בכך קושי לוגי משום ששכר המצווה מובא כמקור לניסוך המים. אכן בירושלמי ובספרי מובאות הצעות אחרות למקורות של דין ניסוך המים.

6. כידוע, רבי נתן מצוי הרבה במדרשי ההלכה דבי רבי ישמעאל. ראה: י"נ אפשטיין, **מבואות לספרות התנאים**, ירושלים-תל אביב 1957, עמ' 570. עובדה זו מחזקת את הטענה שלפנינו שתי ברייתות משני בתי מדרש שונים. האחת משמו של רבי עקיבא והאחרת משמו של תנא דבי רבי ישמעאל.

7. הלשון: 'של חירות' מופיעה גם בשאילתא. ראה: י"נ אפשטיין, 'שרידי שאילתות', **מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות השמיות** ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 520. ייתכן לפיכך שהסיומת 'של איל' הנמצאת בסוגיית הבבלי לד ע"ב בכתבי היד לונדון 5508 ואוקספורד 366, אין יסודה רק בהוספה מוטעית של מעתיקים שמקורה בסוגיית ההמשך בר"ה טז ע"א ("אמר רבי אבהו למה תוקעין בשופר של איל"), כפי שטוען רנ"י רבינוביץ בדקדוקי סופרים (על ר"ה לד ע"ב, הערה 1), אלא הייתה לברייתא שבבבלי סיומת 'של חירות' (שלא נותר רישומה בכתבי היד שלפנינו), כדרך שהיא מופיעה בספרי במדבר, והיא נשתנתה ל'של איל' בהשראת סוגיית ההמשך בדף טז, ומשם חדרה הסיומת 'של איל' לדף לד בכתבי היד הנ"ל, אע"פ שבברייתא שבדף טז לא נשתייר לה זכר. רצ"ע.

ראש השנה ובבבלי שם, טז ע"א. איחודן של שתי הברייתות הצריך עיבוד קל כדי לאחד את לשונן, וכדי שהברייתא החדשה תתייחס למשנת 'בארבעה פרקים'.
 שלב אחר הוא דברי רבה בהם פתחנו, שהשתמש בברייתא של רבי נתן כהסבר לכך שתקיעות וברכות של ראש השנה מעכבות זו את זו. אפשר שרבה לא הציע את הברייתא בלשון הצעה של מקור תנאי מכיוון שברייתא זו הייתה מוכרת מאוד (כפי שהיא היום) ורבה ציטט מקור ידוע זה להסבר הדין של ברייתא אחרת.⁸

8. נ' עמינח, עריכת מסכתות ביצה, ראש-השנה ותענית בחלמוד הבבלי, תל אביב תשמ"ו, עמ' 166, מביא שתי מימרות של רבה שנראות על פי לשונן כשאובות ממקור תנאי, אף על פי שאין בהן לשון הצעה המגדירה אותן ככאלה.